

Nova i stara pravednost?

Franjo Zenko

franjo.zenko@zg.t-com.hr

Uvod

Otkada su se predsjednici država u svojim inauguralnim govorima pozivali na »novu pravednost«, ova je vrlina, kako je naziva Aristotel, postala sve aktualnija. Nisu doduše pobliže objašnjavali njezin sadržaj jer bi se tada morali suočiti s pitanjem: kako je onda s prijašnjom, 'starom' pravednošću? Vjerojatno su mislili na pravosuđe koje je manjkavo u svim društvima, pa i u našem. Sigurno je da postojeći poredak ni u jednom društvu nije takav da ga ne bi trebalo poboljšati. Slogan o »novoj pravednosti« vjerojatno se koristi u takvim slučajevima kako bi se narodu svidio kandidat za najvišu državničku dužnost. Pravednost je u svakoj državi proklamirana u svim važnim državnim dokumentima kao izraz prava, čime je zagaraniran pravedan poredak dotičnog društva.

U svakom slučaju izbjegnuto je pitanje o *staroj* pravednosti u usporedbi s *novom* – kojom su neki kandidati za državničke dužnosti, između ostalog, dobili izbore. Tim pitanjem, koje je ostalo neodgovoreno od strane predsjedničkih kandidata, aktualizirana je pravednost općenito. Filozofsko-pravni razgovor o pravednosti je dugovječan, to jest on traje već dvije tisuće godina, sve tamo od Platona i Aristotela. Ovaj posljednji primio je ideju pravednosti od Platona koji ju je razvio u svojim djelima, napose u djelu koje je postalo slavno, naime u *Poleitea*, kod nas prevedena kao *Država*.

Aristotel je posvetio pravednosti čitavu knjigu, kako to svjedoči Augustin u svojoj knjizi *O Božjoj državi* (*De civitate Dei*) koju je, usput budi rečeno, preveo s latinskog originala pokojni Tomislav Ladan. Aristotel naziva pravednost raznim imenima i to kao »savršenu krepost« (*aretè teléia*) i »najveću krepost« (*kratíste tōn aretōn*), citirajući pri tom Teogonisa prema kojemu »niti je večernja kao ni jutarnja zvijezda tako sjajna« kao ta vrlina te kako je »u pravednosti obuhvaćena svaka krepost«.

Prema Aristotelu pravednost je pravo koje se svagda odnosi na drugoga. Određujući pobliže definiciju pravednosti on je tumači kao krepost prema kojoj »svaki dobiva svoje kako nalaže zakon, a nepravednost je naprotiv ono kad

netko dobiva tuđe dobro, što nije prema zakonu«.¹ Koliko je uvriježena ta definicija i danas vidi se između ostaloga i po tome što se ona nalazi i u Herderovu *Malom filozofskom rječniku*, gdje se doslovno kaže: »Poredak je pravedan ako daje svakome što ga ide.«² Kako vidimo, starogrčka mudrost o pravednosti aktualna je i danas zbog svoje kratkoće koja je odlika antiknoga grčkog i rimskog mišljenja o nekoj stvari.

Nazivi za pravednost, koja svagda znači neki uzajamni odnos, su različiti. Tako u starogrčkom, u kojemu je taj odnos svagda religiozno-etički kao i politički, kako to svjedoči već i sam Homer, naziv za pravednost je *dikaosíne*, u latinskom *iustitia*, a u francuskom i engleskom *justice*. Koliko je značenje imala u starogrčkom jeziku vidi se i po tome što je pravednost u mitsko doba bila predstavljena kao boginja dok nije u filozofskome dobu, kao u filozofskoj disciplini nauke o državi, uspostavljena kao pravo koje je svagda imalo status »božanske svjetske norme«, kako je to zabilježeno u antičkim grčkim i rimskim sačuvanim dokumentima.

Jedna od temeljnih vrednote Europske unije, koje je onedavno članica i Hrvatska, jest pravednost koju je Clemens Sedmak, profesor socijalne etike na kraljevskom koledžu u Londonu, uvrstio u njezine osnovne vrednote. Do sada je izdao tri sveska posvećena temeljnim vrednotama Europske unije: *Sloboda (Freiheit)*, *Solidarnost (Solidarität)* i *Jednakost (Gleichheit)*. Budući da je Hrvatska članica Europske unije, to se i na nju odnosi temeljna vrednota pravednosti, koju neki kandidati za visoke državničke dužnosti, kako je već spomenuto, dijele na staru i novu, ne precizirajući njihov sadržaj. Sedmak je u najnovijem svesku posvećenom upravo pravednosti skupio vrsne autore koji su svaki sa svoga stručnog ugla obradili zadanu temu.

Klasične i moderne teorije pravednosti

Svima razumljive klasične definicije pravednosti, koje su u načelu kratke i djeluju kao izreke mudrosti, svode se na ovo: »Svakome svoje.« Pod utjecajem modernih analitičkih disciplina, pogotovo sociologije, one postaju problematične. Problematizira se naime ono »svoje« koje je nastalo kao posljedica statičkog promatranja stvari što karakterizira klasičan način mišljenja. Moderniji način mišljenja karakterističan je po svom dinamičkom načelu koje propituje svaku riječ u klasičnim definicijama pravednosti.

Tako je nezamislivo da se u klasičnom poimanju stvari propituje ono »svoje« u tradicionalnim određenjima pravednosti, koje u dinamičkom, modernom

¹ Joachim RITTER, Karlfried GRÜNDER, Gottfried GABRIEL (ur.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 3, Basel, Schwabe Verlag, stupac 330.

² Max HALDER, Alois HALDER (ur.), *Herders Kleines philosophisches Wörterbuch*, Freiburg im Bresgau, Herder Verlag, 1958, 61.

načinu mišljenja dolazi do eksplozije u obliku podrijetla vlasništva, što je samo jedan od aspekata propitivanja bogatstva pojedinaca i čitavih skupina ljudi. No i u razlikama siromašnih i bogatih u nekom društvu nailazimo na granice tog razlikovanja: svagda se pojavljuje neki autoritet »izvana« koji prekida raspravu o siromaštvu i bogatstvu pojedinaca ili grupa, te donosi odluku o tome koga će se smatrati siromašnim, a koga ne.

Taj, nazovimo ga, sociološki pristup pravednosti izvor je svih revolucionarnih pokreta u društvima koja su opterećena prevelikim razlikama u imovinskom pogledu. Zato su razni revolucionarni pokreti opsjednuti sociološkim analizama u korijenu kojih je Karl Marx, a on polazi od takvih analiza gotovo u svim svojim djelima. Neću se zadržavati na suvremenim revolucionarnim pokretima od kojih je najpoznatiji onaj studentski kojem sam i sam prisustvovao u Njemačkoj i u drugim zemljama. U tim studentskim pokretima raspravljalo se, često i kompetentno, o marksističkom revolucionarizmu, što se vidjelo kod pojedinaca koji su u zatvorenim sastancima znalački citirali Marxa i Hegela.³

Ovdje spominjem samo personalizam kao svojevrstan revolucionarni pokret koji je nastao je 30-ih godina prošlog stoljeća. Tako se, uz egzistencijalizam i fenomenologiju kao žive francuske filozofske struje, spominje i personalizam 60-ih godina 20. stoljeća.⁴ Tvorac tog i takvog personalističkog pokreta bio je francuski filozof i esejist Emmanuel Mounier (1905-1952), koji je kao svoj rani rad napisao 1936. godine čitavu knjigu pod naslovom *Od kapitalističkog prema humanom vlasništvu (De la propriété capitaliste a la propriété humaine)*.⁵ Tematizirajući između ostalog stečena prava (*droits acquis*) Mounier konstatira da je lihvarenje u porijeklu najvećeg dijela bogatstva, čime se dakako osporava i sam termin »stečena prava«.

Kao svi revolucionarni pokreti tako se i personalizam kritički odnosi prema državi. Nazivajući je »arbitrom među osobama« i »totalitarnom« institucijom Mounier kritizira njezino pravo intervencije. Skicirajući njezinu povijest kao »martirologij naroda« on apostrofira kritički njezin odnos prema školi, crkvi i naciji. Kako se ne bi njegova kritika države poistovjetila s Proudhonovom, Mounier smatra svaku vlast, prema kojoj anarhistička kritika nema milosti, ipak »izvanjskim zlom« za čovjeka jer, po Mounieru, anarhizam svodi svoju kritiku države na njezinu »ekonomsku utopiju«.

³ Vidi moje eseje o tome: u *Razlogu* pod naslovom *Revolucionarni eros bez konkretne utopije* (Zagreb, 54/55/56/1967, 441-451) te u *Kolu* pod naslovom *Studenti – novi revolucionarni subjekt* (Zagreb, 12/1969, 81-94).

⁴ Njeza spominje kao svojevrstan revolucionarni pokret u svom predavanju i Predrag Vranicki, profesor marksizma na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, nakon što se vratio sa studijskog boravka u Francuskoj.

⁵ Najprije je taj esej objavljen 1936. u reviji *Esprit*, a kasnije još dva puta: iste godine kao knjiga u nakladničkoj kući Desclee de Brouwer, a drugi puta s esejima *Personalizam i kršćanstvo i Anarhija i personalizam* kao zasebno izdanje u nakladnoj kući Edition due Seuil, 1946.

Personalistička kritika države je dublja: ona se odnosi na čovjekovu osobu u cjelini. Sve u svemu, odnosi države prema kapitalizmu su nemilosrdni i stoga se s pravom Mounierov personalistički pokret smatra revolucionarnim. Neki su smatrali da time koketira s marksizmom kao ocem »znanstvenog« revolucionarizma. Ipak uz sva personalistička ograničenja Mounier pribjegava državi kao čuvaru pravednosti koja bi u tom slučaju bila »iskreni izraz zajedničkog dobra« s ekskluzivnim pravom eksproprijacije.⁶ Naime, kako je poznato, ni jedna druga ustanova nema to pravo.

Liberalna teorija pravednosti

Prema mnogima, John Rawls (1921-2002), autor liberalne teorije pravednosti, profesor političke filozofije na Harvardu, o kojemu ne prestaju izlaziti knjige, uz bezbroj članaka, najveći je filozof politike 20. stoljeća. Napisao je, osim značajnih *Politički liberalizam (Political Liberalizam)* i *Pravo naroda (The Law of Peoples)*, poznatu knjigu *Teorija pravednosti (A Theory of Justice)*. U prvom nerevidiranom izdanju te svoje knjige iz 1971. izložio je tu teoriju. Djelo je do sada izdano nekoliko puta. Njegova je detaljna biografija na internetu,⁷ gdje doznajemo pojedinosti iz njegova života: da je rođen u Baltimoru kao drugi od pet sinova Vilima L. Rawlsa i Ane Abell Stump, da je kratko pohađao pučku školu u Baltimoru i episkopalnu školu u Connecticutu, da se nakon mature 1939. upisao na sveučilište u Princetonu gdje se zainteresirao za filozofiju, da je nakon toga 1943., pošto je stekao prvi stupanj studija, pošao u vojsku za vrijeme Drugoga svjetskog rata, da je bio svjedokom bombardiranja Hirošime, te da je kao časnik napustio vojsku 1946. te se vratio na sveučilište u Princetonu, gdje piše doktorat iz moralne filozofije. Ženi se s Margaret Fox te nakon stjecanja doktorata počinje predavati u Princetonu dok ne dobiva Fulbrightovu stipendiju na sveučilištu u Oxfordu gdje potpada pod utjecaj liberalnih ideja Isaiaha Berlina (1909-1997). Ovaj rusko-britanski filozof, rođen u Rigi, gorljivi cionist, po mnogima je jedan od vodećih intelektualaca 20. stoljeća koji se je, između ostalih, poznao s Churchillom, Freudom, Russellom, Pasternakom i Nehruom. Utjecao je na liberalne ideje Rawlsa koji se vraća u SAD, gdje napreduje do sveučilišnog profesora na sveučilištu Cornell 1960., a nakon dvije godine postaje profesorom na Harvardu do svoje mirovine, doživjevši nekoliko moždanih udara 1995., što ga ne sprečava da dovrši svoju teoriju pravednosti i knjigu *Pravo naroda*.

⁶ Kompletna Mounierova djela s predgovorom njegove žene udovice Paulette izdala je nakladna kuća u Parizu u četiri sveska prema kojem citiram: *Oevres de Mounier*, 1931-1939, Paris, Editions du Seul, 1961, I, 476.

⁷ *John Rawls Biography*, www.biographybase.com/biography/rawls_john.html (02.11.2014).

Rawls je bio nezadovoljan tradicionalnim argumentiranjem onoga što čini društvene institucije i onoga što opravdava politička i društvena djelovanja.⁸ Osnovni pojam Rawlsove teorije pravednosti je poštenje (*justice as fairness*). On polazi od ugovora kojemu je osnovno načelo pravednosti kao poštenja (*fairness*), za razliku od Locka kojemu je osobna sloboda temelj svega njegova izlaganja i Rousseaua kojemu je pak temeljni pojam socijalni ugovor, koji je po Rawlsu hipotetske naravi.

On polazi od teze o »velu neznanja« (*the veil of ignorance*), što je njegov temeljni pojam, a koji znači da je svaki pojedinac »slijep« glede svoje dobrobiti koju mu daje društvo u kojem živi. To se odnosi na svakog, bio on siromašan ili bogat, imao utjecajne roditelje ili ne, što nas vodi do načela individualnih prava kao što su sloboda govora, pravo protesta i pravo vlasništva, koje – kad zadire u prava drugih – znači da tu postoje ograničenja. Tu pripada i načelo »jednakosti prilika« (*equality of opportunity*) u društvu u kojem je pod jednakim uvjetima dostupna svaka unosna dužnost. Demokratsko načelo neutralizira prirodne nejednakosti, rasizam i siromaštvo, što ne ovisi ni o čijoj volji.

Poput Aristotela, Rawls shvaća pravednost kao prvu vrlinu društvenih institucija koje imaju svoje organiziranje i svoje interne podjele. Njegova je teorija superiornija od pukog utilitarizma i onih teorija koje počivaju na intuiciji, a počiva na principu proširenja sloboda koje uživaju svi, kao i na načelu jednakosti koje nitko ne može spriječiti. Na ta dva načela se zasniva svojevrsni Rawlsov egalitarizam pravednosti koji se, kako je vidljivo, razlikuje od egalitarizma revolucionarnog tipa. Premda detaljno raspravlja o ekonomskoj raspodjeli, on ne svodi pravednost na društvenopolitički sustav koji bi bio sukladan njegovoj teoriji nego samo tvrdi da se ona odnosi na institucije. To ga navodi na teoriju dobrote koju izjednačava s racionalnošću, ali se pita o svezi pravednosti i dobrote za koje misli da moraju biti u suglasju.

Premda je Rawlsovo djelo o pravednosti prinos političkoj misli općenito, kritike upućene tom djelu su brojne jer ono potiče pitanja na koja ne odgovara. Najranija kritika potječe od njegova kolege s Harvarda filozofa Roberta Nozika u knjizi *Anarhija, država i utopija* (*Anarchy, State, and Utopia*) iz 1974. u kojoj ovaj filozof tvrdi da je *Teorija pravednosti* pisana s redistributivne pozicije, drugim riječima, s državno-socijalističkog stanovišta. Slične kritike se čuju i s drugih strana, to jest od drugih autora koji su pomno čitali Rawlsovu knjigu o pravednosti i s njom se kritički razračunavali.⁹ Od naših autora spominjem samo kritiku Nenada Mišćevića u časopisu *Zarez* jer je ona reprezentativna za ostale naše kritike.¹⁰

⁸ John RAWLS, *A Theory of Justice*, www.enotes.com/topics/theory-justice (02.11.2014).

⁹ Vidi Neven PETROVIĆ (pripr.), www.distributive-justice.com/theory/bibliography-hr.htm (02.11.2014).

¹⁰ Puni tekst Mišćevićeve kritike: Čisto politički liberalizam, *Zarez*, br. 38, 14. rujna 2000., www.kruzak.hr/old_www/Zarez-Miscevic-Rawls.htm (02.11.2014).

Oblici i sadržajni predmeti pravednosti

Ima više oblika pravednosti od kojih je jedan i pravo. Pri tome ni jedan oblik pravednosti nije iznad ostalih oblika, što znači da rezultati istraživanja jednog od oblika pravednosti, mada i oni djelomično jesu pravo, nisu obvezni za druge oblike. Pravednost u obliku prava nameće se zbog toga jer se ona pojavljuje kao pravo na kojem počiva svako društvo bez obzira na svjetonazor. Dakako da je minimum morala temelj svakog prava, pa i ovoga koje je pravednost. Stoga je oblik prava pravednosti dio pravne etike koja određuje moral općenito, kao i minimum morala na kojem se temelji forma prava koje jest pravednost. Polazi se od općeg načela da su ustavom određene sadržajne pretpostavke za stvaranje takvih zakona koji vrijede za sve u nekom društvu, bez obzira na imovinsko stanje, dužnosti koje obavlja, religiju, svjetonazor, kao i bez obzira na spol i rasu. To vrijedi i za pravednost koja, da bi udovoljila obliku prava u kojemu se pojavljuje, mora funkcionirati prema normama koje se smatraju pravednima. To dakako ne isključuje mogućnost da se pravednost ne opravdava religiozno i svjetonazorski, kao i da je se kritizira s tih stajališta.¹¹

Predmeta pravednosti ima toliko koliko ima relevantnih djelatnosti o kojima ovisi neko društvo koje te djelatnosti označava pravednima, odnosno nepravednima. Tako se, na primjer, govori o pravednim ili nepravednim porezima, o pravednom ili nepravednom reguliranju rada, o pravednoj ili nepravednoj raspodjeli društvenog rada, o pravednoj ili nepravednoj razvojnoj politici, pravednom ili nepravednom nagrađivanju pojedinih službi, bilo javnih ili državnih, i tako dalje. Neki od navedenih predmeta djelatnosti su obrađeni u već spomenutoj Sedmakovoj knjizi, a neki po kojima se jednako vrednuje neko društvo je li pravedno ili nepravedno – čekaju svoju obradu ili su na nekom drugom mjestu i od drugih autora već prikazani.

Već je Mounier u spomenutoj knjizi o vlasništvu tematizirao antinomije posjedovanja, razlikujući »ontološko, estetsko, materijalno i mističko posjedovanje«. Ontološko posjedovanje je vezano uz inicijativu koja uključuje slobodu i darivanje sebe, koje ne podsjeća ni na kakvo fizičko posjedovanje. Estetsko posjedovanje je, kako bi rekao Kant, bezinteresno sviđanje ili, Mounierovim riječima, »intelektualna senzibilna uгода« na kojoj participira tendencija slična hipnozi, a koju je točno opisao Bergson. Materijalno je pak posjedovanje ono koje nas ovdje naročito interesira jer je ono najvidljivije i ljude najviše pogađa. Resursi su poglavito u utilitarnoj i instrumentalnoj dominaciji. Mističko je posjedovanje gotovo savršeno, jer je uvjetovano natprirodnim utjecajem,¹² ukoli-

¹¹ Vidi o tome поближе kod Stephana Kirste u njegovu članku »Čovjek je mjera stvari...« /*Der Mensch ist das Mass der Dinge...*, u: Clemens SEDMAK (ur.), *Grundwerte Europas. Gerechtigkeit. Vom Wert der Verhältnismäßigkeit*, Darmstadt, WGB, 2014, 19-43.

¹² Vidi bilješku o njegovim sabranim djelima, *Oevres de Mounier*, cit. str. 424.

ko ga nije teologija vulgarizirala svojim nespretnim jezikom. Posjedovanje se dakle tumači na različite načine i stoga je ono »analogno«, kako veli Mounier.

Očito je riječ o materijalnom posjedovanju kada se govori o posjedovanju kao »osvajanju, što počinje herojskom, nietzscheanskom fazom«, kako veli Mounier. Otkada su kapitalisti preuzeli od feudalaca smisao za stjecanjem, mali industrijski šegrt ima u vidu karijeru jednog Rockefellera. Njemu je stalo do dominacije ne samo nad stvarima nego i nad ljudima. Odatle su metode prisvajanja skopčane s nasiljem te nisu samo stvar užitka, kako je to bilo s prvim osvajačima, nego i sa silom. Sada se onaj koji prisvaja pretvara u zavidnika, postaje »posvemašnjim instrumentom« svojeg osvajanja. Ne samo da je on onaj koji prisvaja nego traži da se njegovo prisvajanje osigura od neželjenih konkurenata tako da njegovo uživanje u stečenom bude zajamčeno. Mounier zaključuje: »Nastupa obrana stečenog, što je već slabost, negativan stav, odumiranje: neuspjeh pobijeđenog pobjednika njegovom pobjedom.«¹³

Materijalno prisvajanje koje može poprimiti goleme razmjere ima i drugu stranu o kojoj valja razmišljati: naime etičko-moralne implikacije. Materijalno bogaćenje izaziva stoga predmetno sadržajnu pravednost koja se zove oporezivanje, a koje ima važnu ulogu u materijalnom stjecanju imovine. Oporezivanje ima svoja načela koja su već opisana na razne načine i o kojima mora voditi računa svaka politika koja želi da je se smatra pravednom i koja sebe drži takvom. Načelima oporezivanja bave se razni instituti kojih ima u svijetu na stotine, koji teorijski raspravljaju o pitanjima poreza, a daju pokatkada i preporuke svojim vladama kako najbolje oporezivati građane.

Već je Adam Smith (1723-1790) u svom skraćenom naslovu *Bogatstvo naroda* (*The Wealth of Nations*) iz 1776. godine, po kome je poznat, a koje se smatra prvim modernim djelom ekonomije,¹⁴ izrekao glasovito opće načelo: Svaki građanin dužan je porezom prema svom imovnom stanju doprinositi za potrebe države. Ostala načela Smithova oporezivanja glase: Porez ne smije biti proizvoljan nego mora biti zakonom određen kao i da se mora naplaćivati onda kada je to građanima zgodno, jer njima moraju biti ugodne porezne obveze prema državi, a ne da im budu teret. I posljednje Smithovo načelo oporezivanja je da porezi ne smiju biti skupi, odnosno što je moguće niži, što nije ništa drugo nego da država ne smije biti skupa.

Ova načela oporezivanja su nadživjela sva ostala tako da su i danas aktualna te se razni autori rado vraćaju na njih. Tako o načelima oporezivanja Adam Smith, liberal u ekonomiji, koji se svojom spomenutom knjigom suprotstavio merkantilizmu koji je zagovarao miješanje države u ekonomski život zemlje. Smith se smatra, uz Davida Ricarda (1772-1823), najglasovitijim engleskim ekonomistom koji se usredotočio na probleme rasta u ekonomiji neke zemlje.

¹³ Isto, I, 427.

¹⁴ Original punim naslovom inače glasi: *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*.

Zastupnik je liberalizma u ekonomiji dok je David Ricardo poznat po tome što je modificirao teoriju vrijednosti rada, u čemu je preduhitrio Karla Marxa koji se bazira na Ricardovim spisima, te je identificirao kapitaliste kao one koji tlačaju radnike te opisao oprečne društvene klase.¹⁵

Među načela pravednosti Europske unije pripada i načelo supsidijarnosti o kojem se mnogo govori kako u našoj zemlji tako i u zemljama koje su bile pod komunizmom, a sada su članice te mnogoljudne europske zajednice. Riječ je o načelu da se čitav prostor Europske unije ekonomski izjednači kako ne bi bilo onih zemalja koje su razvijenije i slabo razvijenih koje bi time ovisile o onim prvima. To je skopčano s novcem, odnosno s eurima, službenom valutom Europske unije, koje svaka zemlja može *povući* već prema razvijenosti i koliko joj odredi Europska unija. Dakako da se to načelo pravednosti odnosi i šire, to jest i na takozvani Treći svijet u obliku pomoći za nerazvijene zemlje u svijetu koju je Europska unija dužna plaćati u fond za nerazvijene. Nas zanima to načelo ukoliko se odnosi prvenstveno na članice unije, među koje odnedavno pripada i Hrvatska. Ona se ubraja među siromašnije zemlje u EU te je kao takova upućena na pomoć kao bi dosegla stupaj razvijenosti poput drugih naprednijih zemalja koje takvu pomoć manje trebaju.

Premda je u međuvremenu postala globalnim pojmom kojim se označava opći trend pomoći nerazvijenima, ovdje izbjegavam riječ siromaštvo. Ona je poglavito rezervirana za zemlje Trećeg svijeta koje su u novom kolonizatorskom odnosu: kolonizatori više nisu bogatije zemlje nego, globalno uzevši, međunarodne kompanije koje diktiraju ne samo promet plodovima rada nerazvijenih, nego o njima ovisi i proizvodnja siromašnih zemalja u svijetu. Je li to rezultat globalizacije ili ne, spore se još uvijek stručnjaci koji pod taj naslov trpaju, između ostalog, i ono što je nastalo zbog drugih okolnosti. Ma kako stvari stajale, činjenica je da o globalizaciji ovisi čitav svijet na ovaj ili onaj način.

Dakako, ima više faktora siromaštva, od lokalnih u koje ubrajamo političke garniture koje određuju uvjete privređivanja neke zemlje, do kulture koju čini, između ostalog, raspodjela političke i ekonomske moći, što danas nazivamo političkom kulturom. Ne malu ulogu pri proizvodnji ima centralizacija kapitala koja omogućava stvaranje velikih kompanija: one su katkad jače od same države koja se brine o pravilima proizvodnje i raspodjele, tako da se danas mnogo govori o deregulaciji koju zagovaraju upravo velike kompanije želeći biti slobodne od uplitanja države u svoje poslove. Tako se borba oko proizvodnje i raspodjele premješta sa sindikata i poslodavaca na velike kompanije i države.

Govoreći o raznim faktorima proizvodnje i raspodjele, o čemu ovisi siromaštvo neke zemlje, treba ovdje spomenuti i način na koji se neka roba proizvodi. Taj način je preokrenuo čitavu modernu proizvodnju: gotov proizvod izmaknuo je iz ruku radnika tako da ni šef poduzeća nema uvida u cjelinu proizvodnje. Naravno, nema mogućnosti da se povrati *arkadija* koju zagova-

¹⁵ Vidi članak o Davidu Ricardu u Britanskoj enciklopediji.

raju neke ideologije nego je nužna centralizacija sredstava proizvodnje, što je zahtijeva moderno privređivanje. Treba izbjegavati nerazumno rasipanje dobara, koje je svagda na štetu zajedničkog dobra, ili točnije, na štetu onih slojeva društva koji su najsiromašniji, pri čemu treba težiti personalnom vlasništvu i izbjegavati državni kolektivizam. Nije riječ o tome da se uništi privatno vlasništvo nego treba njime ovladati tako da ono bude istinsko dobro koje služi svim pripadnicima neke zajednice.¹⁶

U posljednje se vrijeme sve više govori o klimatskim promjenama čiji je gotovo glavni uzročnik proizvodnja nekih zemalja. Radi toga se održavaju međunarodni skupovi i donose deklaracije koje bi trebale obvezivati sve zemlje potpisnice, čemu se protive oni čija bi gospodarstva trpjela zbog tih ograničenja. Takvi šefovi država pozivaju se, između ostalog, na one znanstvenike koji te promjene tumače prirodnim izmjenama toplih i ledenih razdoblja na koje čovjek nema utjecaja. Kod nas je po takovim stavovima poznat akademik Paro. Sve u svemu, ima raznih tumačenja uzroka klimatskih promjena, o nekima od njih ovise proizvodnje mnogih zemalja. Stoga svakako treba biti oprezan pri navođenju čimbenika siromaštva nekih zemalja jer je teško odvagnuti težinu svakog od mnogobrojnih faktora zašto neke zemlje zapadaju u ekonomske teškoće.¹⁷

Postoje li granice pravednosti?

Gdjegod postoje nečije odluke svagda su utjecaji strani samoj ideji pravednosti. Ti su utjecaji djelo ljudi i čine granice pravednosti. One ne niječu ideju pravednosti, ali je modificiraju tako da se bitno mijenja njezina narav. Postoje barem tri takve odluke: odluka međunarodnih institucija o tome koga se može smatrati siromašnim; druga je odluka suda o pravednosti, na primjer dječjeg doplatka; treća je odluka ministara EU o tome tko će koliko plaćati u zajedničku blagajnu za potrebe EU. Te tri odluke bitno utječu na ideju pravednosti kako se ona očituje u svakidašnjem životu.

Pojam pravednost se upotrebljava najviše u pravnom sustavu kao i u političkom i etičkom životu neke zemlje: kad je nešto nesigurno i dvojbeno, što treba dodatno objašnjenje, pribjegava se odlučivanju kao krajnjem sredstvu da se stvar okonča. U starogrčkom se odluka naziva *krizis*, što danas znači nešto sasvim drugo: neko izvanredno stanje iz kojega je moguć izlaz bilo rezignacijom ili novim početkom. U latinskom je naziv za odluku riječ *decisio*, koja se upotrebljava i u današnjem francuskom i engleskom, što je dokaz kako je riječ *odluka* starog podrijetla, ali je i po svom nazivu i sadržaju aktualna i danas,

¹⁶ *Oevres de Mounier*, I, 467.

¹⁷ Vidi pobliže o siromaštvu i njegovim učincima u prilogu Thomasa Kesselringa *Entwicklung zum Arbeiten und Gerechtigkeit*, 231-254.

budući da je ušla i u moderne jezike. A odluka, budući da je ona stvar ljudi, u stvarima pravednosti svagda se doživljava kao nešto strano, što ne proizlazi iz same naravi pravednosti kao takve. Iz neposredne očitosti je jasno da su dva i dva četiri ili da je dio manji od cjeline kojoj pripada, tako da ne treba nikakvo dodatno objašnjenje takve istine.

Tako međutim nije kada govorimo o pravednosti, gdje je situacija kompliciranija i rekao bih zakučastija. Ideja pravednosti zadire u područja koja imaju veze s ideologijom, svjetonazorom pa čak i s religijom. Vidljivo je to i u najstarijim zapadnoeuropskim dokumentima o ideji pravednosti, kao što to svjedoči izraelska priča i starogrčka misao. Najprije priča o pravednosti kod Izraelaca, a koja je povezana s religioznom predodžbom o najvišem biću. Postojanje izraelskog naroda jamči sam Bog svojim Savezom s tim narodom, tako da je i ideja pravednosti ukorijenjena u Božjem pravu koje osigurava pravedan poredak u izraelskom društvu.

U Novom su zavjetu još uvijek prisutni slovo i duh pravednosti iz Starog zavjeta, s time da se ona javlja i u verziji u kojoj je skopčana s etičkim pitanjima. Poseban je slučaj s Pavlovim poimanjem pravednosti. Iako polazi od starozavjetnog pojma pravednosti, ona kod njega poprima samostojan karakter. Dakako da se u njega ističe teološki naglasak, što se ogleda u njegovoj misli da Bog svojom dobrotom i milosrdem zadire u spas čovječanstva, pri čemu njegov sin Isus ima spasonosnu misiju. U svom nauku o opravdanju Pavao naglašava božanski karakter pravednosti iz vjere, čime se razlikuje od pravednosti kako ljudi o njoj misle.

Kada pak Platon u svom djelu *Politeia* opisuje ideju pravednosti, svagda je povezuje s nekim božanstvom kako bi joj dao dostojanstvo koje, kao najviša među vrlinama, to zavređuje. Aristotel, koji je ideju pravednosti preuzeo od svog učitelja Platona, pobliže određuje pravednost kad kaže se ona odnosi na drugoga, čime je smješta u pravni poredak društva. Pri tome on razlikuje izjednačujuću i diobenu pravednost, već prema tome je li riječ o razmjeni dobara ili je već zadano dodjeljivanje rezultata rada u nekome društvu. Aristotel govori i filozofski o pravednosti kada kaže da se svagda radi o dvojbi prava i neprava koja se može riješiti samo odlukom.¹⁸

Odlučivanje kod Karla Jaspersa (1883-1969) ima također veliko značenje, kako to proizlazi iz njegovih djela, osobito u djelu *Pitanje krivice (Die Schuldfrage)*, 1946.) u kojem propituje krivnju njemačkog naroda za nacizam. On se je bavio najprije psihijatrijom te je napisao još i danas koristan udžbenik *Opća psihopatologija (Allgemeine Psychopathologie)*, 1913.). Jaspers je svojom filozofijom odluke utjecao na Heideggera, Sartrea, Ricoera i Lacana i zato ga se smatra jednim od začetnika egzistencijalizma. Kod njega bilo da čovjek pušta da tijek stvari poništi njega samog bilo pak da svjesno poduzima nešto iz svog

¹⁸ Joachim RITTER, Karlfried GRÜNDER, Gottfried GABRIEL (ur.), *Historisches Wörterbuch der Philosophie*, sv. 3, Basel, Schwabe Verlag, stupac 330.

iskona – on se mora odlučiti. Isto tako Jean Paul Satre, kod kojega odlučivanje znači »djelovati iz slobode«, što ga oslobađa svakog transcendentnog odnosa jer pojedinac svojim činom određuje svoje ciljeve.

Međutim, danski filozof Søren Kierkegaard (1813-1855) prvi daje pravo filozofsko tumačenje odluke i to u svojim kasnim spisima.¹⁹ On razlikuje estetsku od spekulativne odluke, što je za filozofiju važno. Osnivač egzistencijalizma, kritičar danske protestantske crkve, protivnik Hegela kojemu je cjelina primarna, dok je Sørenu Kierkegaardu važan pojedinac, raskid s Reginom Olsen i pribjegavanje religiji – to su odrednice koje određuju funkciju i mjesto Kierkegaarda u povijesti filozofije. Taj se danski filozof smatra i teološkim piscem jer je od njega kršćanska filozofija egzistencije preuzela temu grešnosti, smatrajući grijehom kontaminirano ljudsko postojanje koje je za njega postalo »bitnom odlukom«: ona je postala odredbenim određenjem njegove misli.

Današnja se filozofija pravednosti smješta u područje koje bismo mogli nazvati pravnim u najširem smislu jer se ono smatra matičnim mjestom pravednosti. Njezina je zadaća očuvati pravedan poredak u nekom društvu i, ako se taj poredak iz bilo kojeg razloga naruši, dužnost joj je da ga demokratskim, to jest dopuštenim sredstvima ponovno uspostavi. Za to služe zakoni u kojima su izražena pravila kako se u takvim slučajevima postupa, tako da se ne dogodi »revolucija« ili »pravednost« ulice u kojima u pravilu stradavaju oni nevini. Samo po sebi se razumije da ni jedan poredak u smislu pravednosti nije savršen te ga treba svagda poboljšati odgovarajućim i svrsishodnim zakonima ili uredbama.

¹⁹ Izbor iz djela: *Strah i drhtanje (Fear and Trembling)*, *Bolest na smrt (The Sickness unto Death)*, *Pojam strepnje (The Concept of Dread)*.